

Joanot Martorell, *Tirant lo Blanch* [facsimil de la 1ª edició], València, Ajuntament, 2006

Rafael Beltran
Universitat de València

Per tal de commemorar el 9 d'octubre, dins la col·lecció de publicacions de l'Ajuntament de València, dirigida per Manuel Bas Carbonell, que duu aquest nom ("9 d'ocubre"), es reedita en facsimil l'exemplar conservat a la Biblioteca de la Universitat de València, digitalitzat a la Biblioteca Virtual Cervantes, i es completa en algunes pàgines amb l'exemplar propietat de The Hispanic Society of America. L'edició porta una breu Introducció (dotze pàgines, sense numerar) del director de la col·lecció, perfecte coneixedor del món bibliogràfic valencià. Transcriu les paraules de presentació del llibre, a l'acte de presentació, que va tenir lloc a l'Ajuntament de València.

**Davant una edició facsimil del *Tirant*
(Paraules de presentació del llibre)**

Tirant lo Blanc és ja hui, afortunadament, un clàssic plenament recuperat per al canon de la literatura universal. Això no vol dir que siga un clàssic tan reconegut com caldria. Dic recuperat, i dic mancat de suficient reconeixement, perquè tot i que és, sens dubte, la principal novel·la europea del segle XV i una de les obres més importants de la literatura medieval, va ser un llibre pràcticament oblidat durant més de quatre cents anys i un llibre pràcticament desconegut durant tot eixe temps per als valencians. ¿Raons?: el desprestigi cultural del valencià, de la llengua dels valencians. Un clàssic, des de *La Iliada*, passant per Virgili, *La divina comèdia*, la *Celestina*, el teatre de Shakespeare o Lope de Vega..., necessita un temps reposat, un temps de saó per germinar, perquè pugua mantindre's canviant significats, canviant lectures i lectors al llarg dels segles. Perquè això és un clàssic: el text que perviu per damunt del pas del segles. I a *Tirant* no se li va donar suficient temps de saó. A punt va estar de desaparèixer. I tanmateix hui és un clàssic, que llegeixen els escolars de la Comunitat Valenciana, Catalunya i Balears, i que ja ha estat traduït als principals idiomes. Per això és un goig comptar amb aquesta recuperació fidel d'un tros de vida dels nostres avantpassats. Llibre que va tindre vida i que traspua vida: vida antiga, vida real, vida plena, la de la València del segle XV, que *Tirant lo Blanc* il·lumina com pocs altres testimonis fan.

La primera edició del *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell va ser publicada a València, amb data de 20 de novembre de 1490, eixida en la impremta de l'alemany Nicolás Spindeler. Havien transcorregut trenta anys des de que el bregós cavaller valencià va començar a escriure l'obra (1460) i vint-i-cinc des de la seua mort (1465). Alerta amb les dades, perquè fins fa relativament ben poc eren errònies i molt incompletes.

Hui, gràcies a les investigacions de dos historiadors i arxivers valencians, Jaume Chiner i Jesús Villalmanzo, sabem que Joanot Martorell va nàixer a València (i no a La Safor, com es pensava), l'any 1400 (i no 1403 o 1404, com s'havia dit fins ara), que va tindre huit germans (en comptes dels cinc que es pensaven); i que va morir en 1465 (tres anys abans de la data fins ara establerta: 1468). Coneguem ara molt bé les possessions,

compres i vendes del cavaller valencià, coneguem molt més –tot i que encara en tenim una bona part oculta - sobre el seus viatges dins de la Corona d'Aragó i fora d'esta, sobre tot a Nàpols; i, hem hagut de canviar també pràcticament tot l'estat de coses al voltant de la sort pòstuma de la seua novel·la, abans d'aquesta edició de 1490, inclosa la suposada autoria conjunta de l'obra amb Martí Joan de Galba.

Desterrem definitivament Joan de Galba de l'autoria de l'obra. La documentació exhumada per Chiner i Villalmanzo permet descobrir que Joanot Martorell [com diu un document] "passava moltes necessitats, i el dit Martí Joan li prestava diners sovint". Tantes serien les penúries econòmiques de l'arruïnat cavaller que, en un moment determinat, un any abans de morir, li deixa en préstec a Galba el manuscrit de *Tirant*, a canvi de 100 reals de plata, amb la condició que si en el termini d'un any no són tornats eixos diners, Galba es quede amb el llibre. Final trist d'un viure novel·lesc i intens, viure de cavaller i d'escriptor. Martorell mor i com que els diners no van ser mai tornats, Galba es va quedar amb el manuscrit, crec que afortunadament per a tots, perquè sembla que, encara que prestamista, allò que sempre ens el farà un poc antipàtic, era també un bibliòfil molt espavilat i molt sensible, i en bona part gràcies a ell comptem ara amb el llibre.

De la primera edició valenciana de *Tirant lo Blanc* es van imprimir 750 exemplars. Se'n conserven tres: el primer es troba a la Biblioteca Universitària de València. Jo el veig i visite cada any amb alguns estudiants –i confesse que ho faig amb molta més devoció que si visitara una relíquia-, i el puc remirar gràcies a l'amabilitat de la directora de la Biblioteca, M. Cruz Cabeza, que, igualment devota, obri el tresor més valuós (potser no en diners) de la Biblioteca i ens el mostra i ens explica la seua producció. És una experiència emotiva i litúrgica, en el sentit de repetida entre màgicament i religiosament. L'última vegada que crec que es va presentar al públic va ser a propòsit de l'exposició "De Tirant al Quixot: la figura del cavaller", que la Universitat va organitzar per tal de commemorar el quart centenari de primera edició de la primera part de *Don Quijote*.

El segon exemplar de l'edició valenciana de *Tirant lo Blanc* es conserva a la Hispanic Society of America de Nova York. I el tercer es conserva en la British Library de Londres. Un poema del valencià Jaume Gassull, *El somni de Joan Joan*, de 1496, ens dóna pistes sobre el primer èxit de la novel·la, poc després de publicar-se, a més a més entre dones. Una dona li diu a una altra: "Digau, senyora: / i vós, que sou gran oradora / e gran legista, / que al·legau tant el Salmista / i el Tirant..." És a dir, que la dona valenciana culta de l'època tenia lectures religioses ("el Salmista"), però també profanes, i entre aquestes estaria de moda "el Tirant". En esgotar-se la primera edició de 1490, Pere Miquel, un llibreter de Barcelona, va emprendre una reedició; la seua mort li ho va impedir, però la tasca va ser continuada per l'impressor castellà Diego de Gumiel, en aquell moment resident també a Barcelona. Esta edició de Barcelona, publicada en 1497, va tindre una tirada més reduïda que la valenciana anterior: només 300 exemplars.

El del llibre era també un negoci a les primeries del segle XVI. Probablement confiant en un èxit semblant al de les edicions valenciana i barcelonina, i sobretot semblant al dels quatre llibres de l'*Amadís de Gaula*, publicats en 1508, que havien sigut un vertader *best-seller*, iniciador d'una nissaga de més de vuitanta llibres de cavalleries, els que tornaren boig don Quijote; confiant en un èxit semblant, deia, el mateix editor de Barcelona, Diego de Gumiel, en 1511 publica la traducció castellana de l'obra, a Valladolid, amb el títol de *Los cinco libros del esforçado e invencible cavallero Tirante el Blanco de Roca Salada...* No coneguem l'autor de la traducció, i és una llàstima, perquè trasllada amb una notable fidelitat *Tirant* a un castellà ric, precís i molt expressiu. Se'n conserven només dos exemplars d'aquesta traducció: un a la Biblioteca

de Catalunya; l'altre, procedent de la Biblioteca de Gaspar Massó, de Vigo, va passar a la Xunta de Galícia. Va estar perdut durant anys (jo mateix vaig fer no sé quantes trucades i vaig enviar cartes a Galícia per tractar de conèixer el seu destí), però podem donar la bona notícia del seu recent retrobament, a la Biblioteca del Cigarral del Carmen, de Toledo, junt a altres llibres de cavalleria.

Tirant, recuperat per a un públic més ampli de lectors, gràcies a la seua traducció castellana, s'assimilava perfectament al nou gènere literari que agradava tant a Miguel de Cervantes. Tanmateix, i malgrat els coneguts elogis de Cervantes a l'obra ("por su estilo es este el mejor libro del mundo"), la recepció del text castellà no va ser tan àmplia com caldria esperar. *Tirant*, escrit en valencià i dins d'una cultura en bona mesura silenciada, no va ser reconegut des de la llengua germana, des del castellà, ni a la corona de Castella ni a la corona d'Aragó. El procés de decadència del prestigi del valencià, o del català eren ja impossibles d'aturar. De fet, pel que sabem, *Tirant lo Blanc* va ser llegit amb molt més entusiasme que ací a Itàlia, com demostra l'*Orlando furioso* de Ludovico Ariosto, que continua l'estil d'alta comèdia que té *Tirant*, i a més se'n aprofita almenys d'un episodi de la novel·la valenciana, el del fracàs amorós de la Viuda Reposada. Aquest episodi se sap que passaria a jugar un paper important en la trama de l'obra de William Shakespeare, *Much ado about nothing*. Però no es coneix -és una font musical que no he vist mai reivindicada-, que aquest argument és també la base de l'òpera del compositor anglo-alemà Frederick Händel, *Ariodante*, que es va representar, per exemple, l'any passat al Palau de Barcelona (*Ariodante*, efectivament, abans que *Ariodante*, va ser *Tirant*, i ho recorde com a simple anotació per a musicòlegs o, clar, per si alguna vegada la poden portar per que es represente al nostre flamant Palau d'Òpera).

El cas es que sense reedicions en castellà, *Tirant* va perdre la carrera dels clàssics on havia d'haver anat sempre, al nivell dels millors corredors: entre les llegendes artúriques, al costat de l'*Orlando furioso* i de *Don Quijote*. *Tirant*, *Orlando* i *Don Quijote* formen el triangle daurat de l'èpica cavalleresca europea. Però només els dos últims varen passar al teatre, a la música, a l'òpera, als gravats, a les reedicions... -a tot allò que anomenem alta cultura. I que tantes vegades és necessària i prèvia a la popularització, a la cultura popular. *Tirant* va ser pràcticament desconegut per aquesta alta cultura des del segle XVII al XIX (amb selectes excepcions: Rousseau, Walter Scott). Ni fora, ni dins d'Espanya.

El redescobreix la renaixença. I amb aquest redescobriment, les primeres edicions modernes. Però jo diria que només fa catorze anys vàrem assolir una certa normalitat, quan la Generalitat Valenciana va publicar la primera edició crítica de l'obra, basada en aquesta edició de 1490, i preparada pels professors Albert Hauf i Vicent Josep Escartí. I aquesta normalitat es va confirmar ja plenament, però només fa dos anys, pràcticament l'any passat, quan els mateixos professors valencians varen publicar la primera edició exhaustivament anotada de l'obra, gràcies en aquest cas a un esforç privat, el de l'editorial i llibreria valenciana que duu justament el nom de *Tirant lo Blanc*. Més de 150 anys de retràs respecte a les benemèrites edicions del *Quixot* anotades per Clemencín (1833-1839) i Cortejón (1905-1913). Ha pagat la pena, perquè hui -però insistisc: només hui- tenim una edició rigorosa i completa (com, per posar un exemple també recent, la de *Don Quijote* coordinada per Francisco Rico amb l'Instituto Cervantes).

Però ara comptarem, a banda, i gràcies a la iniciativa i persistència anual de l'Ajuntament, i a persones tan sensibles i enteses com Manuel Bas Carbonell, amb el facsímil de l'original de 1490. El facsímil ben fet mai no menteix: Constatarem la meravella original d'un text que és no només una creació literària i artística genial, sinó

una vertadera pel·lícula fidel de la València en Europa a la tardor de l'Edat Mitjana (més fidel, clar, perquè no se n'ix de la lletra, que el film de Vicente Aranda, que al meu entendre és, tanmateix, una versió molt digna i molt personal de part de la novel·la, versió que ens mancava); un text que és, a més, un diccionari viu que ens parla amb elegància retòrica a vegades, i d'altres amb naturalitat casolana, del valencià del passat i del valencià resistent fins el present.

La societat valenciana demana i mereix que no s'obliden les fites del seu passat. La celebració d'efemèrides com la del 9 d'octubre amb el rescat de grans obres com aquesta és, més que un acte de generositat, una mostra intel·ligent de sensibilitat i de bon gust. Als responsables de cultura del Consistori els educadors continuarem reclamant-los més i més, però ho farem perquè sabem per experiència, i en tenim alguna, que aquestes despeses –relativament humils– no reporten més que beneficis culturals per a tots el ciutadans. Fan ciutat i fan ciutadania.

El 9 d'octubre és aniversari de tots i tots rebem hui un bon regal. Jaume I representa la història. *Tirant lo Blanc* representa l'ideal, la ficció, el símbol. Alfons el Magnànim llua com a divisa principal de les seues vestimentes, de les rajoles de ceràmica dels seus palaus, de les seues banderes i de les seues galeres, un emblema molt bonic que es repetia mil vegades: era el dibuix d'un llibre obert. Era el llibre de l'humanista que ell volia ser, que va ser. Fusió perfecta. Ací tenim un llibre clàssic i una edició simbòlica, simbòlica d'una ciutat que hui se sent compromesa amb la seua memòria, amb la seua història i amb la seua cultura.